

گفت و گو با دکتر عارف نوشاهی^(۱)

دکتر معین نظامی، استاد دانشگاه پنجاب لاهور تصحیح شده و همین هفته به زیر چاپ رفته و امیدواریم که به زودی از چاپ خارج شود. مجالس جهانگیری، گزارش مجالس شبانه نورالدین جهانگیر، پادشاه تیموری در هند است از سال ۱۰۱۷ تا ۱۰۲۰ هجری قمری و نوعی تاریخ غیر رسمی دربار جهانگیر است و بیشتر، وقایع ادبی و فرهنگی و اتفاقاتی که در دربار می افتاد؛ گزارشی است از آنها.

تاریخ رسمی دربار او همان جهانگیرنامه یا مآثر جهانگیری است؛ اما این مجالس جهانگیری نوعی گزارش غیررسمی از وقایع ادبی و فرهنگی دربار اوست.

- صفری: یعنی به عبارتی برای این پادشاه دو نوع تاریخ تألیف کرده اند و خود او هم روز را به دو بخش تقسیم کرده بوده که هر بخش را به نوعی فعالیت خاص اختصاص داده؟

- دکتر نوشاهی: نه! رسماً اینطور نبوده! رسماً فقط همان توزک جهانگیری یا جهانگیرنامه - که یک قسمتش را خود جهانگیر نوشته و یک قسمت را یکی از مورخان دربار او به دستور جهانگیر تکمیل کرده بود - تاریخ رسمی وقایع سیاسی و اشتغالات نورالدین جهانگیر است؛ در صورتی که تألیف مجالس جهانگیری به خواست خود مؤلف صورت گرفته یعنی

مطالبی که در اینجا آمده، حاصل گفتگویی است که در روز ۳۱ تیرماه ۱۳۸۵ با دکتر عارف نوشاهی صورت گرفته. از آنجا که پیش از این مصاحبه های مختلفی با ایشان در زمینه های گوناگون و همچنین در مورد زندگی شان انجام شده است و چند مورد آن نیز توسط مرکز پژوهشی میراث مکتوب منتشر شده است، سعی کردیم سوالات عموماً در زمینه کارهایی باشد که از ایشان در مرکز در مراحل چاپ است.

- صفری: جناب دکتر لطف کنید راجع به کارهایی که اخیراً در دست چاپ دارید بفرمائید.
- دکتر نوشاهی: کارهایی که الآن مخصوصاً با مرکز پژوهشی میراث مکتوب دارم عبارت از شش کتاب است که یکی از آنها مجالس جهانگیری تألیف عبدالستار بن قاسم لاهوری است که با همکاری

او خودش به جهانگیر گفت که چون من در دربار هستم و اتفاقات جالبی در اینجا رخ می‌دهد، می‌خواهم که این موارد را بنویسم. و از شما اجازه می‌خواهم؛ که جهانگیر هم اجازه می‌دهد.

اول قرار بود که در این کتاب چهل مجلس شبانه گردآوری شود ولی وقتی چهل مجلس تمام شد و جهانگیر مطالب کتاب را دید، پسندید و به مؤلف گفت که این کار را ادامه دهد؛ که بعداً این متن شامل ۱۲۲ مجلس شد.

اینکه می‌گویم تاریخ غیررسمی، در اصل اینها هم وقایع مرتبط با جهانگیر است اما حالت رسمی ندارد؛ جالب است که در منابع شبه‌قاره اصلاً از این کتاب یاد نشده و در فهرس و منابع اصلاً اشاره‌ای هم درباره آن ندارند و تنها یک نسخه خطی که در لاهور بوده، از طریق این نسخه خطی ما آگاه شدیم که چنین کتابی هم درباره جهانگیر وجود داشته.

- صفری: آیا نسخه اثر هم شبیه به نسخه‌های سلطنتی و درباری است؟ به عبارتی آیا متن به واسطه ساختاری که از نظر مضمون دارد، منحصر به حیطة دربار مانده؟

- دکتر نوشاهی: نه خیر. نسخه‌ای بسیار معمولی است. نسخه درباری اصلاً نیست؛ یک نسخه کاملاً معمولی است، بدون هیچ‌گونه تزئینات و خطش هم خط معمولی است.

- صفری: در مورد آثار دیگری که در دست اقدام دارید بفرمایید.

- دکتر نوشاهی: مجالس جهانگیری که آماده شده و رفته به چاپخانه؛ بعد از آن یک کتابی هست که مربوط به حوزه ماوراءالنهر می‌شود. که نثر اواخر قرن پنجم یا اوایل قرن ششم هست از مؤلفی به اسم ابو عبدالله بن محمد قلانسی که اسم کتاب را گاهی ارشاد گفته‌اند و گاهی مرشد. و یک کتاب عرفانی و اخلاقی است.

- صفری: به فارسی؟

- دکتر نوشاهی: بله به فارسی و از لحاظ زبانی و از جهت ادبیات فارسی اهمیت خاصی دارد؛ مثلاً در

این اثر از شعرایی نقل اشعار شده که کسی نمی‌شناسد یا خیلی کم می‌شناسند مثلاً یک شاعری به اسم منصور ابدال که ما نمی‌شناسیم این شاعر را؛ یا حکیم جوهری سمرقندی که نمی‌شناسیم این شخص که بوده. غیر از اینها از آفرین‌نامه بوشکور بلخی اشعاری آورده. از رودکی اشعاری آورده. مخصوصاً از رودکی اشعاری آورده که در دیوان‌هایی که از رودکی تدوین و چاپ شده. این ابیات در آنها نیست.

- صفری: و خودش هم اشاره کرده؟

- دکتر نوشاهی: بله اشاره کرده. مثلاً گفته که «رودکی گوید» و در این موارد اسم شاعر را آورده.

- صفری: در مورد آفرین‌نامه هم به نام اثر و شاعر آن را متذکر شده؟

- دکتر نوشاهی: بله. می‌گوید که مثلاً این اشعار از آفرین‌نامه بوشکور بلخی است و هر جا از آفرین‌نامه اشعاری نقل کرده، با این تأکید نقل کرده که این اشعار را پدرش در کودکی به او یاد داده بود. وقتی که او بچه بود پدرش این اشعار آفرین‌نامه را برای او می‌خواند و می‌گفت که این‌ها را حفظ کن و یاد بگیر و هر سه چهار موردی که هست با این تأکید هست که اینها را از پدرش آموخته بود.

گاهی اوقات هم فقط از بوشکور یاد می‌کند ولی وزن اشعار نقل شده، همان وزن ابیات نقل شده از آفرین‌نامه است.

این اثر علاوه بر مباحث اخلاقی و عرفانی که دارد، از لحاظ زبان هم مهم است و در آن افعالی به کار برده شده که امروز بعضی از آنها متروک شده و از لحاظ شناخت زبان فارسی در قرن پنجم در ماوراءالنهر هم خیلی کتاب مهمی است و شاید اولین کتابی است که در آن، اشعار خواجه حکیم سمرقندی، صاحب السواد الاعظم در این کتاب نقل شده است. نسخه‌هایی از کتاب ارشاد که موجود است، یک نسخه در اسلام‌آباد بود که در واقع همان نسخه باعث شد که من با این کتاب آشنا شدم و بعداً با تحقیق بیشتری معلوم شد که در چین شش نسخه خطی

او خودش به جهانگیر گفت که چون من در دربار هستم و اتفاقات جالبی در اینجا رخ می‌دهد، می‌خواهم که این موارد را بنویسم. و از شما اجازه می‌خواهم؛ که جهانگیر هم اجازه می‌دهد.

اول قرار بود که در این کتاب چهل مجلس شبانه گردآوری شود ولی وقتی چهل مجلس تمام شد و جهانگیر مطالب کتاب را دید، پسندید و به مؤلف گفت که این کار را ادامه دهد؛ که بعداً این متن شامل ۱۲۲ مجلس شد.

اینکه می‌گویم تاریخ غیررسمی، در اصل اینها هم وقایع مرتبط با جهانگیر است اما حالت رسمی ندارد؛ جالب است که در منابع شبه‌قاره اصلاً از این کتاب یاد نشده و در فهرس و منابع اصلاً اشاره‌ای هم درباره آن ندارند و تنها یک نسخه خطی که در لاهور بوده، از طریق این نسخه خطی ما آگاه شدیم که چنین کتابی هم درباره جهانگیر وجود داشته.

- صفری: آیا نسخه اثر هم شبیه به نسخه‌های سلطنتی و درباری است؟ به عبارتی آیا متن به واسطه ساختاری که از نظر مضمون دارد، منحصر به حیطة دربار مانده؟

- دکتر نوشاهی: نه خیر. نسخه‌ای بسیار معمولی است. نسخه درباری اصلاً نیست؛ یک نسخه کاملاً معمولی است، بدون هیچ‌گونه تزئینات و خطش هم خط معمولی است.

- صفری: در مورد آثار دیگری که در دست اقدام دارید بفرمایید.

- دکتر نوشاهی: مجالس جهانگیری که آماده شده و رفته به چاپخانه؛ بعد از آن یک کتابی هست که مربوط به حوزه ماوراءالنهر می‌شود. که نثر اواخر قرن پنجم یا اوایل قرن ششم هست از مؤلفی به اسم ابو عبدالله بن محمد قلانسی که اسم کتاب را گاهی ارشاد گفته‌اند و گاهی مرشد. و یک کتاب عرفانی و اخلاقی است.

- صفری: به فارسی؟

- دکتر نوشاهی: بله به فارسی و از لحاظ زبانی و از جهت ادبیات فارسی اهمیت خاصی دارد؛ مثلاً در

این اثر از شعرایی نقل اشعار شده که کسی نمی‌شناسد یا خیلی کم می‌شناسند مثلاً یک شاعری به اسم منصور ابدال که ما نمی‌شناسیم این شاعر را؛ یا حکیم جوهری سمرقندی که نمی‌شناسیم این شخص که بوده. غیر از اینها از آفرین‌نامه بوشکور بلخی اشعاری آورده. از رودکی اشعاری آورده. مخصوصاً از رودکی اشعاری آورده که در دیوان‌هایی که از رودکی تدوین و چاپ شده. این ابیات در آنها نیست.

- صفری: و خودش هم اشاره کرده؟

- دکتر نوشاهی: بله اشاره کرده. مثلاً گفته که «رودکی گوید» و در این موارد اسم شاعر را آورده.

- صفری: در مورد آفرین‌نامه هم به نام اثر و شاعر آن را متذکر شده؟

- دکتر نوشاهی: بله. می‌گوید که مثلاً این اشعار از آفرین‌نامه بوشکور بلخی است و هر جا از آفرین‌نامه اشعاری نقل کرده، با این تأکید نقل کرده که این اشعار را پدرش در کودکی به او یاد داده بود. وقتی که او بچه بود پدرش این اشعار آفرین‌نامه را برای او می‌خواند و می‌گفت که این‌ها را حفظ کن و یاد بگیر و هر سه چهار موردی که هست با این تأکید هست که اینها را از پدرش آموخته بود.

گاهی اوقات هم فقط از بوشکور یاد می‌کند ولی وزن اشعار نقل شده، همان وزن ابیات نقل شده از آفرین‌نامه است.

این اثر علاوه بر مباحث اخلاقی و عرفانی که دارد، از لحاظ زبان هم مهم است و در آن افعالی به کار برده شده که امروز بعضی از آنها متروک شده و از لحاظ شناخت زبان فارسی در قرن پنجم در ماوراءالنهر هم خیلی کتاب مهمی است و شاید اولین کتابی است که در آن، اشعار خواجه حکیم سمرقندی، صاحب السواد الاعظم در این کتاب نقل شده است. نسخه‌هایی از کتاب ارشاد که موجود است، یک نسخه در اسلام‌آباد بود که در واقع همان نسخه باعث شد که من با این کتاب آشنا شدم و بعداً با تحقیق بیشتری معلوم شد که در چین شش نسخه خطی

دیگر هم از این اثر وجود دارد و در ترکیه هم یک تحریری از این کتاب موجود است و من بر اساس نسخه ترکیه و نسخه اسلام آباد، این متن را تصحیح کردم.

- صفری: خود نسخه‌ها از چه دوره‌ای است؟

- دکتر نوشاهی: نسخه ترکیه درست در سال ۹۰۰ هجری قمری و نسخه اسلام آباد در سال ۱۰۲۰ هجری کتابت شده است. نسخه‌های چین که تاریخ کتابت ندارد یعنی آنگونه که در کتاب *world survey of Islamic Manuscripts* گزارش داده‌اند، تاریخ هیچیک از این نسخه‌ها ذکر نشده اما به هر حال این شش نسخه در چین هست.

- صفری: پس شما بر اساس این دو نسخه اسلام آباد و ترکیه متن را تصحیح کرده‌اید.

- دکتر نوشاهی: بله من بر اساس نسخه ترکیه کار کردم و از نسخه اسلام آباد کمک گرفته‌ام. نسخه‌های چین را من تلاش کردم که عکس یا فتوکپی از این نسخه‌ها به دست بیاورم اما متأسفانه موفق نشدم.

- صفری: به هر حال با توجه به اینکه متن، از آثار قرن پنجم یا ششم است باید اثر خیلی مهمی باشد و اینکه به هر حال مؤلف اثر و مثلاً رودکی از یک منطقه بوده‌اند، سند مهمی است برای بازبانی آثار مفقوده رودکی و شعرایی که شما ذکر کردید.

- دکتر نوشاهی: بله واقعاً سند مهمی است؛ هم از لحاظ آن اشعاری که از شعرا آمده؛ یعنی از رودکی، از بوشکور بلخی از حکیم جوهری سمرقندی، از خواجه حکیم سمرقندی، منصور ابدلان، قانع نخشی در تذکره‌ها ذکر نشده. یا مثلاً اشعار عربی هم هست از شعرای ایرانی مثلاً قاضی عبدالعزیز جرجانی یک شاعری که تقریباً قبل از قرن پنجم باید باشد. بعضاً در این کتاب، از کتاب‌هایی نقل قول شده که اصلاً آن کتاب‌ها را هم ما نمی‌شناسیم. مثلاً یک کتابی هست به اسم فوائد از ابواسحق بشاغری. خوب نه کتاب فوائد را می‌شناسیم، نه ابواسحق بشاغری را یا کتابی دیگر به نام معانی الاخبار از خواجه حکیم ترمذی.

- صفری: این متن در چه مرحله‌ای قرار دارد؟

- دکتر نوشاهی: الآن تقریباً کارش تمام شده؛ یعنی در حال استخراج نمایه‌ها هستیم. به عبارتی مقدمه نوشته شده، متن هم که تصحیح شده، تعلیقات هم نوشته شده و در حال نمایه‌سازی هستیم که امیدواریم تا یک هفته دیگر، این اثر هم به چاپخانه ارسال شود.

کار سوم که آن هم در زمینه تصحیح متون است، کاریست به نام ثواقب المناقب اولیاء الله از عبدالوهاب بن جلال الدین محمد همدانی که در واقع تحریر دوم مناقب العارفین افلاکی است؛ در شرح حال مولانا، خانواده و مریدانش که در قرن دهم یک مؤلف از همدان نسخه مناقب العارفین را ویرایش می‌کند و دلایل ویرایش را هم در مقدمه آورده که چرا می‌خواهد این اثر را ویرایش کند؛ پنج شش تا دلیل آورده و بعد هم بر اساس آن دلایل، مناقب العارفین را ویرایش کرده و یک تحریر جدید به اسم ثواقب المناقب اولیاء الله تألیف کرده.

کار دیگری که با میراث دارم کتابی است به نام سیه بر سفید که در واقع شبه‌خاطرات فرهنگی و ادبی من است مخصوصاً درباره نسخه‌های خطی. من از سال ۱۹۷۴ میلادی که با مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در کتابخانه گنج‌بخش شروع به همکاری کردم، انسی با نسخه‌های خطی پیدا کردم و بعد از آن کلاً اشتغالات من در زمینه همین نسخه‌های خطی بوده.

در این کتاب خاطراتی هست مثلاً راجع به اینکه نسخه‌های خطی را چگونه پیدا می‌کردم؛ چه سفرهایی برای دیدن کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خطی در داخل پاکستان کردم یا احياناً یادداشت‌هایی که در نسخه خطی بوده و در فهرس منعکس نکردم این موارد را برای خودم یادداشت می‌کردم و در این کتاب اینگونه یادداشت‌ها آورده شده. ملاقات‌هایی که با فهرست‌نویسان در هند، پاکستان یا در ایران داشتم و مصاحبه‌هایی که با آنها کردم در این کتاب هست. همچنین خوشنویسان معروف ایران و پاکستان، با آنها هم مصاحبه‌هایی

هست که با عددگذاری معمول فرق می‌کند؛ ممکن است این نکته آنجا جزو مواد درسی بشود که در نسخه‌های خطی قدیم عددها را چگونه می‌نوشتند یا مثلاً مهرها را باید چگونه خواند، یعنی مواردی مانند روش خواندن سجع مهرها که مربوط به نسخه‌شناسی می‌شود. این کار دیگری است که با میراث دارم. ادامه دارد

داشتم و در خصوص خط صحبت‌هایی کردیم این موارد را هم در این کتاب آورده‌ام. سفرهایی که به خارج کردم برای دیدن نسخه‌های خطی به هند، فرانسه، ایران و شهرهایی مثل مدینه منوره یا کابل؛ راجع به این مسافرت‌ها هم سفرنامه‌هایی در این کتاب هست، علاوه بر گزارش نسخه‌هایی که در آنجاها دیدم.

- صفری: پس این اثر در چند بخش و با موضوعات گوناگون تدوین شده.

- دکتر نوشاهی: بله اینها به بخش‌هایی تقسیم شده که درباره نسخه‌های خطی و همچنین درباره خطاطان و همچنین فهرست‌نویسان است. بخشی از آن اختصاص به نامه‌هایی دارد که از نسخه‌شناسان و فهرست‌نویسان و مصححان متون دریافت کرده‌ام. مثل نامه‌های استاد افشار، استاد احمد منزوی، استاد نجیب مایل هروی که حدود سه چهار بخش عمده می‌شود.

- صفری: خب این اثر در چه مرحله‌ای قرا دارد؟

- دکتر نوشاهی: الآن نمونه‌خوانی اول انجام شده؛ پس از نمونه‌خوانی دوم فکر می‌کنم آماده چاپ باشد. البته مرکز پژوهشی میراث مکتوب به این دلیل که در نظر دارد درس‌هایی درباره نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی ارائه کند، از من خواستند که یک سری مطالب را به این اثر اضافه کنم تا این کتاب بتواند شامل آن مواد درسی هم باشد. بنابر این وقتی من به پاکستان برگشتم احتمال دارد حدود دویست صفحه‌ای به مطالب این کتاب افزوده شود که کل کتاب در حدود پانصد صفحه خواهد بود.

- صفری: پس بنابراین بخش مزبور از این کتاب نوعی درسنامه خواهد بود.

- دکتر نوشاهی: مرکز می‌تواند از مواد موجود در این کتاب، یک سری موارد را برای چنان درسنامه‌ای استخراج کند. یا برای تدوین مواد درسی درسنامه‌ها از این کتاب کمک بگیرند ولی کتاب من حالت درسی به آن صورت که می‌گویید ندارد. فقط خاطرات و تجارب شخصی است مثلاً در آنجا می‌نویسم که در بعضی نسخه‌ها عددگذاری اوراق چگونه بوده. مواردی

